

**KAM O'ZLASHTIRUVCHI O'QUVCHILARNI ANIQLASH
VA DIAGNOSTIKA QILISH METODLARI**

Mashrapov Shuxrat Askarovich

*O'zbekiston Badiiy Akademiyasi Qashqadaryo
Ixtisoslashtirilgan san'at maktab-internati o'qituvchisi,
mashrapov.shuxrat@mail.ru*

+998973815902

Bekoyim Sayfullayeva

*O'zbekiston Badiiy Akademiyasi Qashqadaryo ixtisoslashtirilgan
san'at maktab-internati 9-sinf o'quvchisi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada kam o'zlashtiruvchi o'quvchilarni aniqlash va diagnostika qilishning pedagogik-psixologik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda o'quvchilarning bilim darajasini aniqlash, ularning o'zlashtirishdagi muammolarini aniqlash hamda samarali diagnostika usullaridan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, kam o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda individual yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: iqtidorli talabalar, san'at maktab-internati, ijodiy rivojlanish, pedagogik diagnostika, individual yondashuv

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и психологические основы выявления и диагностики слабоуспевающих учащихся. Анализируются методы определения уровня знаний, выявления причин низкой успеваемости и применения эффективных диагностических подходов. Обосновывается важность индивидуального подхода в работе с данной категорией учащихся.

Ключевые слова: одарённые учащиеся, художественная школа-интернат, творческое развитие, педагогическая диагностика

Abstract: This article examines the pedagogical and psychological foundations of identifying and diagnosing low-performing students. It analyzes methods for assessing students' knowledge levels, identifying learning difficulties, and applying effective diagnostic tools. The importance of an individual approach in working with such students is also substantiated.

Keywords: gifted students, art boarding school, creative development, pedagogical diagnostics, individual approach

Kirish

1.1. MUAMMOLARNING DOLZARBLIGI:

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar bilimni chuqur tahlil qilish, ularning individual imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirish muhim vazifalardan biri

hisoblanadi. Ayniqsa, kam o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash pedagogik faoliyatning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday o'quvchilarni erta aniqlash va ularning o'quv faoliyatidagi muammolarni to'g'ri diagnostika qilish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kam o'zlashtiruvchi o'quvchilar – bu o'quv dasturini o'zlashtirishda qiyinchilikka duch kelayotgan, bilim va ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan o'quvchilardir. Ularning past natijalari turli omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin: psixologik, ijtimoiy, didaktik yoki individual xususiyatlar.

1.2. MUAMMOGA OID XORIJIY VA MAHALLIY ADABIYOTLAR TAHLILI: XORIJIY NAZARIYALAR TAHLILI SHUNI KO'RSATADIKI, QALAMTASVIRDA INSON BOSHINING ANATOMIK TUZILISHINI O'RGANISH MASALASI TASVIRIY SAN'AT TARIXIDA MARKAZIY O'RIN EGALLAGAN. UYG'ONISH DAVRI RASSOMLARI — LEONARDO DA VINCI, MICHELANGELO BUONARROTI VA ALBRECHT DÜRER — O'Z IJODIY VA ILMIY FAOLIYATLARIDA INSON ANATOMIYASINI CHUQUR O'RGANIB, PORTRET ISHLASHDA ILMIY YONDASHUVNI ASOSLAB BERDILAR. XUSUSAN, LEONARDO DA VINCHINING ANATOMIK CHIZMALARI INSON BOSHINING KONSTRUKTIV QURILISHI, MUSHAK VA SUYAK TIZIMI O'RTASIDAGI BOG'LIQLIKNI ANIQLASHDA FUNDAMENTAL MANBA HISOBLANADI. DÜRER ESA YUZ PROPORSIYALARINI MATEMATIK ASOSDA TAHLIL QILIB, PORTRETNI QURISHDA ANIQ O'LCHOV TIZIMINI TAKLIF ETGAN.

Xorijiy tadqiqotlarning keyingi bosqichlarida akademik rasm maktablari shakllanib, ular qalamtasvirni o'qitishda tizimli metodik yondashuvlarni ishlab chiqdilar. Leon Battista Alberti tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar rasm chizishni ilmiy asosda o'rganish zarurligini ta'kidlab, tasviriy san'atni mantiqiy va konstruktiv jarayon sifatida talqin qiladi. Zamonaviy xorijiy metodikalarda esa bosh tuzilishini soddalashtirilgan geometrik shakllar orqali qurish, yorug'-soya qonuniyatlari asosida hajm berish va kuzatuvchanlikni rivojlantirish asosiy o'rinni egallaydi.

Rossiya va MDH hududidagi ilmiy maktablar ham ushbu muammoni chuqur o'rgangan. Nikolai Rostovtsev, Viktor Kuzin, Gavriil Beda va boshqa olimlar qalamtasvirni o'qitishda anatomiya, proporsiya va kompozitsiya birligini ta'minlash zarurligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida talabalarni bosqichma-bosqich o'qitish, oddiy shakllardan murakkab shakllarga o'tish, kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlashni rivojlantirish muhim metodik prinsip sifatida qaraladi. Ayniqsa,

Rostovtsev va Kuzin ishlarida portret ishlashda konstruksion tahlil va yorug‘-soya orqali hajm berish texnikasining samaradorligi alohida ta’kidlanadi.

Psixologik va pedagogik yondashuvlar nuqtai nazaridan Lev Vygotsky, Boris Ananyev kabi olimlarning ilmiy qarashlari ham muhim ahamiyatga ega. Ular badiiy faoliyatni shaxs rivojining muhim omili sifatida baholab, tasviriy faoliyat orqali tafakkur, idrok va tasavvur jarayonlari shakllanishini asoslab beradilar. Bu esa qalamtasvirni o‘rganish jarayonida nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki kognitiv rivojlanish ham yuz berishini ko‘rsatadi.

Mahalliy adabiyotlar tahlili esa tasviriy san’atni o‘qitish jarayonida milliy pedagogik an’analarning o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhan Beruniy, Alisher Navoi kabi mutafakkirlarning ilmiy merosida insonni estetik jihatdan kamol toptirishda san’atning o‘rni muhim ekanligi ta’kidlangan. Zamonaviy o‘zbek pedagog olimlari, xususan, Abdulla Avloniy ta’lim va tarbiyada san’atning o‘rni, estetik didni shakllantirish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish zarurligini alohida qayd etadi.

Shu bilan birga, zamonaviy mahalliy tadqiqotlarda tasviriy san’atni o‘qitish metodikasini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, talabalarni mustaqil ijodiy faoliyatga jalb qilish masalalari keng yoritilgan. Biroq bu ishlarda qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini chuqur va tizimli o‘rgatish, ayniqsa, nazariya va amaliyot integratsiyasi yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi.

Shunday qilib, xorijiy mualliflar muammoni asosan ilmiy-anatomik va konstruktiv yondashuv nuqtai nazaridan ko‘rib chiqib, tasvirning aniqligi va realizmiga e’tibor qaratadilar. Rossiyalik tadqiqotchilar esa metodik tizimlilik va bosqichma-bosqich o‘qitish prinsiplarini asoslab beradilar. Mahalliy olimlar esa tasviriy san’atni shaxsni estetik va ijodiy rivojlantirishning muhim vositasi sifatida talqin etadilar.

Muammoga oid xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili quyidagi bo‘shliqlar va ilgari o‘rganilmagan masalalarni aniqlashga imkon beradi: qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o‘rganishga oid kompleks, integratsiyalashgan metodikaning yetishmasligi, shuningdek, nazariy bilimlarni amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish muammosining to‘liq hal etilmaganligi. Aynan shu jihatlar mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va dolzarbligini belgilaydi.

1.3. MUAMMOLARNI O‘RGANISH HOLATI: TAHLILLAR SHUNI KO‘RSATADIKI, MAVJUD O‘QUV DASTURLARIDA INSON BOSHINING ANATOMIK TUZILISHINI O‘RGANISH KO‘PINCHA NAZARIY DARAJADA QOLIB KETMOQDA. AMALIY MASHG‘ULOTLAR BILAN YETARLICH A INTEGRATSIYA

QILINMAGANLIGI SABABLI TALABALAR BILIMLARINI REAL TASVIRIY FAOLIYATDA QO‘LLASHDA QIYINCHILIKLARGA DUCH KELADILAR. BUNDAN TASHQARI, INDIVIDUAL IJODIY YONDASHUVNI RIVOJLANTIRISH BILAN BIRGA, AKADEMIK ANIQLIKNI SAQLASH MUAMMOSI HAM DOLZARB BO‘LIB QOLMOQDA.

1.4. TADQIQOTNING MAQSADI VA VAZIFALARI: USHBU O‘RGANILMAGAN SOHALAR MAZKUR MAQOLANING MAQSADINI SHAKLLANTIRISHGA IMKON BERDI — QALAMTASVIRDA INSON BOSHINING ANATOMIK TUZILISHINI O‘RGANISHNING SAMARALI METODIKASINI ISHLAB CHIQUISH VA TAHLIL QILISH.

Maqolada ko‘rsatilgan maqsadni amalga oshirish quyidagi tadqiqot vazifalarini hal qilish orqali amalga oshirildi:

- inson boshining anatomik tuzilishiga oid nazariy asoslarni o‘rganish;
- portret ishlash jarayonida proporsiya va hajmni ifodalash usullarini tahlil qilish;
- amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalar bilim va ko‘nikmalarini baholash;
- samarali o‘qitish metodlarini ishlab chiqish va taklif etish.

1.5. MAQOLA MATERIALLARINING NAZARIY VA AMALIY HISSASI

Mazkur maqolaning nazariy ahamiyati qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o‘rganish bo‘yicha ilmiy qarashlarni tizimlashtirish va boyitishda namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari mavjud nazariy bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Xorijiy tadqiqotlarning tahlili qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o‘rganish texnikasining talabalar badiiy tafakkuri va tasviriy ko‘nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Masalan, Leonardo da Vinci o‘z tadqiqotlarida inson anatomiyasini chuqur o‘rganish rassomning ijodiy salohiyatini ochib berishga xizmat qilishiga alohida e’tibor qaratadi. An’anaviy akademik rasm chizish usullari esa shakl va hajmni aniq ifodalashga yordam berib, tasviriy realizmni shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi.

Albrecht Dürer tomonidan yozilgan ilmiy ishlarda inson boshining proporsiyalari va konstruktiv qurilishi portret ishlashda samarali vosita sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, Leon Battista Alberti nazariy qarashlarida rasm chizishning ilmiy asoslari ishlab chiqilib, anatomik yondashuvning muhimligi asoslab beriladi.

Rossiyalik olimlar ichida Nikolai Rostovtsev tasviriy san’atni o‘qitishda akademik qalamtasvirning ta’sirini ko‘rib chiqib, bu bilimlarni ta’lim muhiti uchun foydali deb hisoblaydi. Gavriil Beda o‘z tadqiqotlarida qalamtasvirni o‘rganish jarayonini tahlil qilib, uning talabalarda kuzatuvchanlik va fazoviy tafakkurni rivojlantirishdagi

ahamiyatini yoritadi. Ushbu tadqiqotlar qalamtasvirni o'quv jarayonida qo'llash orqali talabalarning tasviriy barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan metodik asos yaratilishiga xizmat qiladi, xususan, badiiy ta'lim sohasida.

Milliy adabiyotlar tahlili ham muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Abdulla Avloniy nomli pedagogik qarashlarida san'at va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi naqadar muhim ekani urg'ulanadi. Uning ishlari tasviriy faoliyatning tarbiyaviy imkoniyatlarini namoyon etib, talabalarni ijodiy faoliyatga ilhomlantirishi mumkin. Shuningdek, Abu Nasr Forobiy o'z ilmiy merosida inson tafakkurini rivojlantirishda san'atning o'rni muhim ekanini ta'kidlaydi.

Shu tariqa, xorijiy mualliflar muammoni ilmiy-anatomik va konstruktiv yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqib, tasviriy aniqlikka e'tibor qaratadilar. Rossiyalik tadqiqotchilar, jumladan Viktor Kuzin, tasviriy faoliyatni o'qitish metodikasini rivojlantirishni urg'ulab, qulay ta'lim muhiti yaratishda uning ahamiyatini ko'rsatadilar.

Mahalliy olimlar esa tasviriy san'at orqali badiiy tafakkurni rivojlantirishni muhim omil sifatida yoritadilar.

Mazkur o'rganilmagan jihatlar ushbu maqolaning maqsadini belgilash imkonini berdi: qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganishning samarali metodikasini ishlab chiqish.

Ushbu maqolada ko'rsatilgan maqsadga erishish quyidagi tadqiqot vazifalarini hal qilish orqali amalga oshirildi:

1. Qalamtasvirda inson boshining anatomik tuzilishini o'rganishning psixologik-pedagogik asoslarini o'rganish.
2. Portret ishlashda anatomik bilimlarni qo'llash bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.
3. Ushbu metodikaning ta'lim jarayoniga ta'sirini eksperimental tarzda isbotlash.

Materiallar va metodlar

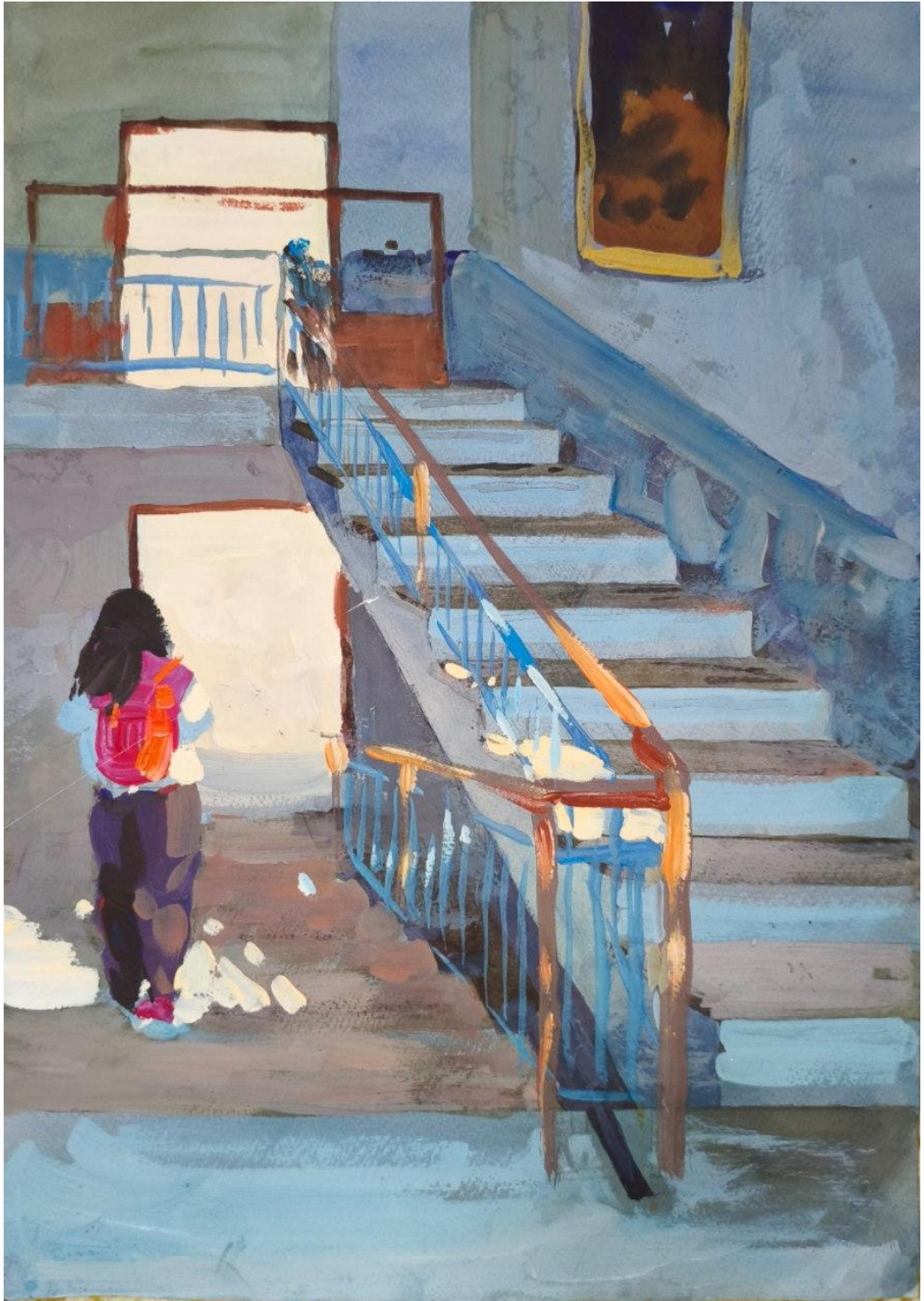
Mazkur tadqiqot san'at maktab-internatida tahsil olayotgan iqtidorli talaba — Bekoyim Sayfullayevaning ijodiy ishlari asosida olib borildi. Tadqiqot materiali sifatida talabaning turli texnikalarda bajarilgan uch turdagi asarlari tanlab olindi: dekorativ rangtasvir (natyurmort), grafik kompozitsiya hamda akvarel texnikasida ishlangan erkin ifodali natyurmort. Ushbu ishlanmalar o'quvchining ijodiy tafakkuri, texnik mahorati va individual badiiy yondashuvini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Avvalo, pedagogik kuzatuv metodi orqali talabaning dars jarayonidagi faolligi, topshiriqlarga yondashuvi va ijodiy qaror qabul qilish xususiyatlari muntazam ravishda tahlil qilindi. Bu orqali uning mustaqil fikrlash darajasi va tasviriy vositalardan foydalanishdagi erkinligi aniqlandi.

Ijodiy ishlarni badiiy-tahliliy o‘rganish metodi asosiy o‘rin egalladi. Xususan, dekorativ natyurmort ishida ranglar kontrasti, shakllarning soddalashtirilganligi va milliy ornament elementlaridan foydalanish orqali talabaning stilizatsiyaga moyilligi va kompozitsion fikrlashi baholandi. Grafik kompozitsiyada esa chiziqlar dinamikasi, ritm, faktura va detallashtirish darajasi orqali analitik fikrlash va sabr-toqat kabi psixologik xususiyatlar kuzatildi. Akvarel texnikasida bajarilgan ishda esa rangning erkin oqimi, dog‘ va tekstura orqali ifoda qilish qobiliyati, intuitiv yondashuv va hissiy erkinlik darajasi o‘rganildi.

Eksperimental metod sifatida talaba bilan maxsus tashkil etilgan ijodiy mashg'ulotlar o'tkazildi. Ushbu mashg'ulotlarda erkin mavzu, cheklangan vaqt va noan'anaviy materiallardan foydalanish kabi shartlar qo'yildi. Bu esa talabani stressga bardoshliligi, tezkor fikrlashi va ijodiy moslashuvchanligini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar tizimli ravishda umumlashtirilib, iqtidorli talabalarni aniqlash va rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqishda amaliy asos sifatida xizmat qildi. Ushbu yondashuv san'at ta'limida individual yondashuvning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi va iqtidorni aniqlashda faqat an'anaviy baholash mezonlari yetarli emasligini ko'rsatadi.

3. Natijalar: Tadqiqot jarayonida Negmatova Kumushning turli texnikalarda bajarilgan ijodiy ishlari tahlili natijasida uning badiiy tafakkuri va psixologik xususiyatlari kompleks tarzda namoyon bo'ldi. Olingan natijalar iqtidorli talabani aniqlash va rivojlantirishda amaliy mezonlarni belgilash imkonini berdi.

Avvalo, dekorativ rangtasvir (natyurmort) ishida talabani rang bilan ishlashdagi yuqori sezgirli va kompozitsion fikrlash qobiliyati aniqlandi. Asarda ranglar kontrasti, soddalashtirilgan shakllar hamda milliy ornament elementlarining uyg'unligi kuzatildi. Bu esa o'quvchining nafaqat tasviriy ko'nikmalari, balki stilizatsiya va umumlashtirish qobiliyati rivojlanganligini ko'rsatadi. Ranglarning faol va uyg'un qo'llanishi talabani emotsional barqarorligi va estetik didining shakllanganligidan dalolat beradi.

Grafik kompozitsiya (xo'rozlar tasviri) tahlili natijasida chiziq orqali ifodalash mahorati yuqori darajada ekanligi aniqlandi. Chiziqning ritmik takrorlanishi, dinamikasi va faktura yaratish uslubi talabani sabr-toqat, diqqat va analitik fikrlash kabi psixologik sifatlarini yaqqol namoyon etdi. Ayniqsa, detallar ustida ishlashdagi aniqlik va kompozitsiyadagi muvozanat uning yuqori darajadagi kuzatuvchanligini ko'rsatadi. Ushbu ish talabani grafika yo'nalishida kuchli salohiyatga ega ekanligini isbotlaydi.

Akvarel texnikasida bajarilgan natyurmort ishida esa talabani erkin va intuitiv yondashuvi kuzatildi. Ranglarning oqimi, dog'lar orqali shakl berish va tekstura hosil qilish jarayoni uning ichki hissiy holatini ifodalash qobiliyatini ochib berdi. Bu ishda qat'iy shakllardan ko'ra erkin ifoda ustunlik qiladi, bu esa talabani ijodiy erkinlikka moyilligini va eksperiment qilishdan qo'rqmasligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim joylarda kompozitsion aniqlikning yetishmasligi kuzatildi, bu esa rivojlantirishi lozim bo'lgan jihat sifatida baholandi.

Turli texnikalarda bajarilgan ishlarni o'zaro taqqoslash natijasida talabani grafik va dekorativ yo'nalishlarda yuqori natijalarga erishayotgani, akvarel texnikasida esa ijodiy izlanish bosqichida ekanligi aniqlandi. Bu esa iqtidorli talabani rivojlantirishda individual yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, Negmatova Kumushda badiiy tafakkur, rang sezgirligi, kompozitsion fikrlash va ijodiy yondashuv kabi muhim iqtidor ko‘rsatkichlari yuqori darajada shakllangan. Shu bilan birga, turli texnikalar orqali uning psixologik xususiyatlari — sabr-toqat, diqqat, emotsional ifoda va kreativ erkinlik darajasi ham aniqlandi.

Xulosa

Kam o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni aniqlash va diagnostika qilish ta’lim jarayonining muhim va ajralmas bosqichi hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning past o‘zlashtirish darajasi faqat bilim yetishmasligi bilan emas, balki psixologik, ijtimoiy va metodik omillar bilan ham chambarchas bog‘liq.

Samarali diagnostika tizimi orqali o‘quvchilarning real bilim darajasi, o‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklari va ularning kelib chiqish sabablari aniqlanadi. Bu esa o‘qituvchiga individual va differensial yondashuvni to‘g‘ri tashkil etish imkonini beradi. Ayniqsa, pedagogik kuzatish, test sinovlari, suhbat va psixologik tahlil kabi metodlarning kompleks qo‘llanilishi yuqori natija beradi.

Shuningdek, kam o‘zlashtiruvchi o‘quvchilar bilan ishlashda ularning motivatsiyasini oshirish, o‘quv jarayonini qiziqarli va interaktiv tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar bu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar

1. B. Boymetov, Qalamtasvir. Darslik “Musiqqa” nashriyoti – 2006.
2. Booth, J. W., Tabora, E. A., Ramani, K., Reid, T. (2016c). Interventions for teaching sketching skills and reducing inhibition for novice engineering designers. *Design Studies*, 43, 1–23. <https://doi.org/10.1016/j.destud.2015.11.002>
3. B.Tojiyev, Maxkamova “Qalamtasvir” TDPU-2015 yil
4. B.Tojiyev, X.Sultonov “Qalamtasvir” TDPU-2009
5. Almukhambetov, B., Tanirbergenov, M., Nebessayeva, Z. (2015) The application of figurative arts’ capabilities in the Art-Pedagogical activity of a teacher. *Procedia: Social Behavioral Sciences*, 197, 1525–1529. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.1056>
6. P.Thomas, A.Taylor, Drawing, London-2011.
7. B.Boymetov “Qalamtasvir” Pedagogika institutlari va universitet lari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, “Iqtisod-Moliya”-2010.